

04/01/2023 14:57 | Zamieścił: Dorota Mądrał, Autor: Oprac. WKZ na podst. art. Magdaleny Grosiak (Muzeum Wsi Radomskiej), Roberta Rumińskiego i Danuty Krześniak (Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu)

Noworoczne zwyczaje i obrzędy

Autor: fot.

Dariusz Krześniak

Co to są byśki, jakie życzenia składano w Nowy Rok, czym były Herody, a co to są zapusty? Obrzędy i zwyczaje związane z okresem noworocznym są niezwykle bogate. I jak bardzo różnią się od obecnych?

Pierwotnie data rozpoczęcia nowego roku powiązana była ściśle z Bożym Narodzeniem i obchodzona jako oktawa tego święta. W staropolskiej tradycji ludowej dzień ten przez długie lata nie miał większego znaczenia i nie był szczególnie świętowany. Najstarsze znane obchody, wierzenia i zwyczaje noworoczne oraz wieczoru i nocy poprzedzającej, nazwane z czasem Sylwestrem, nawiązywały w dużej mierze do praktyk wigilijnych.

„Nowy Rok jaki, cały rok taki”

Tak głosi staropolskie powiedzenie. Rozpoczęcie Nowego Roku było, w wierzeniach ludowych, wydarzeniem nadzwyczajnej wagi, bowiem oto kończył się pewien okres, a rozpoczynał nowy, przynoszący ze sobą nowy los. Należało go zatem rozpocząć w dobrej wierze i pod „dobrym znakiem”, by przyniósł jak najwięcej pomyślności i aby tym sposobem można było nieco wpłynąć na przyszłość całego nadchodzącego roku. Stąd, w kulturze ludowej wyrosło wiele wierzeń, praktyk i obrzędów, związanych z przełomowym dniem pomiędzy „starym a nowym rokiem”.

Na urodzaj i zamążpójście

Wśród wielu obyczajów na szczególną uwagę zasługuje dbałość o przyszłoroczny urodzaj oraz wróżby i zabiegi z tym związane, mające zapewnić pomyślność w gospodarstwach. W przeddzień Nowego Roku

gospodynie wypiekały bułki i bochenki chleba nazywane „szczodrakowymi” lub „nowymi latami”. W niektórych regionach Polski wypiekano także z wałków ciasta figurki zwierząt domowych, nazywane „byśkami”.

Najważniejszym dla panien i kawalerów było znalezienie wybranka bądź wybranki, a po ślubie założenie własnego gospodarstwa. Wierzono, że zaraz po sylwestrowej północy, panny chcące poznać imię przyszłego męża, powinny się wsłuchać w rozmowy prowadzone wokół nich. Pierwsze imię męskie, jakie usłyszą, stanie się imieniem ich przyszłego męża. Ważne też było, aby w Nowy Rok pierwszą osobą wchodzącą do domu był mężczyzna, gdyż wróżył domownikom wszystko, co najlepsze.

Pogodowe przysłówia

W polskich zwyczajach noworocznych nie brakuje także wielu ludowych przysłów dotyczących pogody. Przykładowe: „Od stycznia do Trzech Króli dni patrzą: jak te dni, takie miesiące bywają”, „Gdy Nowy Rok pluta, ze żniwami będzie pokuta”, albo „Na Nowy Rok jeśli jasno i w gumnach będzie ciasno”. Z kolei, gdy Nowy Rok był pogodny to rokował latem urodzaj „Na Nowy Rok pogoda, będzie w polu uroda”. Jeśli w noc sylwestrową było piękne gwiazdziste niebo oraz promieniste słońce na bezchmurnym niebie o poranku w Nowy Rok, to wróżyły one pomyślny rok, a z kolei gdy w styczniu było ciepło, obawiano się zimnego lata.

Życzenia na nowy rok

Niegdyś wielką wagę przykładano do składania wzajemnych życzeń noworocznych, zwanych „kolendami”. Zgodnie z tradycyjnym porzekadłem: „W Nowy Rok – nie patrz w bok, tylko prosto w oczy nasze, pogodzimy się wzajem, wasze” – trzeba było zostawić w starym roku wszystkie waśnie i kłótnie sąsiedzkie. W kościołach po kazaniu z ambony jako pierwszy życzenia swoim parafianom składał ksiądz. Następnie ziemscy władarze odwiedzali się w swoich majątkach, winszując sobie przy tym noworoczne życzenia. Pozdrawiając się, najczęściej używali staropolskiego sformułowania: „Do siego roku!”, tym samym życząc sobie doczekania następnego roku w zdrowiu i szczęściu. Wzajemne powinszowania odbywały się według ściśle określonej hierarchii, tj. dzieci składały życzenia rodzicom, kawalerowie pannom, panowie sługom, a bogaci ubogim.

Kolędnicy i Herody

Powszechnie do drugiej wojny światowej na wsiach Mazowsza domy odwiedzały grupy kolędników. Te odwiedziny rozpoczynały się drugiego dnia świąt Bożego Narodzenia i trwały do święta Trzech Króli. Kolędnicy składali życzenia świąteczne i noworoczne, a nagradzani byli pieniędzmi lub jadłem: wypiekami świątecznymi, kiełbasą, orzechami. Dorosłych częstowano kieliszkiem wódki.

Najmłodsi, poczynając od kilkuletnich dzieci, kolędownili z gwiazdą. Z pomocą starszych konstruowali z obręczy przetaka wieloramienną gwiazdę oklejoną bibułą i ozdobioną kolorowymi bibułkami. Czasem na takiej gwieździe naklejone były wyobrażenia Świętej Rodziny. Gwiazda mocowana na długim patyku, często zaopatrzona była w mechanizm, który pozwalał na jej obracanie. Najciekawsze i dające powód do dumy były zmyślnie skonstruowane gwiazdy, które wewnątrz miały zapaloną świeczkę.

Inne grupy dziecięce, ale i złożone z osób dorosłych, kolędowniły z szopką. Zdarzały się szopki z postaciami wyrzeźbionymi z drewna oraz ruchome. Te ostatnie były duże i posiadały konstrukcje umożliwiające poruszanie figurkami.

Inną, ale liczną grupą kolędniczą były „Herody”. Taki też tytuł miało samo przedstawienie. Aktorami

byli dorośli kawalerowie. Przedstawienie dawano tylko w kilku bogatszych domach, do których odpowiednio wcześniej schodzili się sąsiedzi. Pomysłowo wykonane stroje i rekwizyty były powodem zachwytu dzieci, które towarzyszyły Herodom podczas pobytu we wsi. Postaciami, które w takiej grupie występowały były: Herod, Marszałek, Żołnierze, Żyd, Śmierć, Diabeł, Anioł.

Święto Trzech Króli

Epifania, czyli świętowanie wydarzeń z życia Chrystusa, obchodzona 6 stycznia w kościele chrześcijańskim, oznacza święto Objawienia Zbawiciela świata, które w tradycji polskiej zwane jest świętem „Trzech Króli”. Jest to uroczystość upamiętniająca oddanie pokłonu i złożenie darów Dzieciątku Jezus przez Trzech Mędrców ze Wschodu. Na pamiątkę świętych darów, które przed wiekami Trzej Królowie ofiarowali Dzieciątku Jezus, od końca średniowiecza

6 stycznia w kościołach święciło się złoto, kadzidło i mirrę. Jako złoto święcono złote i srebrne pierścionki, żywicę jako kadzidło oraz owoce jałowca jako mirrę. W tym dniu święcono także wodę na pamiątkę chrztu Jezusa w Jordanie oraz kredę. Po powrocie z kościoła święconą kredą gospodarze rysowali na drzwiach domostw znaki K+M+B wraz z cyframi danego roku.

W wigilię Trzech Króli, podobnie jak w Wielką Sobotę wygaszano stary ogień, by w dniu Objawienia Pańskiego uroczystie wzniecić nowe płomienie. Często przynoszono je do domu ze świec palących się w kościele podczas mszy św. Iskrą nowego płomienia rozżarzano proch kadzidła i cała rodzina małą procesją obchodziła izby, sień, oborę, podwórze. Okadzano też zwierzęta i ule. Trzech Króli był dniem wzmożonych odwiedzin rodziny i sąsiadów. Popularny niegdyś w regionie radomskim był zwyczaj „chodzenia po szczodrakach”. Grupy dzieci i młodzieży, śpiewając, odwiedzały sąsiadów. Nagrodą były „szczodraki” – małe rogaliki z żytniego ciasta w kształcie literek, ślimaków lub ósemek.

W kalendarzu liturgicznym dzień poświęcony Trzem Królom zamyka cykl świąteczny Bożego Narodzenia nazywany Godami. W dawnych zwyczajach ludowych, dzień ten zamykał czas świąteczny i szczodry, był to również ostatni dzień z dwunastu szczodrych dni i wieczorów.

Współcześnie święto Trzech Króli to przede wszystkim święto kościelne. W wielu miastach w Polsce uroczystość Objawienia Pańskiego świętowana jest przez Orszak Trzech Króli zaliczany do największych ulicznych jasełek na świecie.

Od Święta Trzech Króli do wtorku przed środą popielcową, poprzedzającą Wielki Post był czas zapustów: karnawałowych balów, maskarad, uczt, biesiadowania. Na stołach królowały tłuste dania, pączki, faworki. Zapusty trwały do północy w ostatki. Potem zaczyna się okres Wielkiego Postu.

Więcej informacji na stronach instytucji samorządu Mazowsza – Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu (www.mwmskansen.pl) i Muzeum Wsi Radomskiej (muzeum-radom.pl).

Grupy kolędników mogły liczyć na poczęstunek w odwiedzanych domach.

fot. Dariusz Krześniak

Pajaki zawieszane pod sufitem stanowiły symbol urodzaju i szczęścia w nowym roku.

fot. Sebastian Klochowicz/Muzeum Wsi Radomskiej

Kolędnicy składali życzenia świąteczne i noworoczne, a nagradzani byli pieniędzmi lub jadłem: wypiekar świątecznymi.

fot. Sebastian Klochowicz/Muzeum Wsi Radomskiej

UWAGA

Informacje opublikowane przed 1 stycznia 2021 r. dostępne są na stronie archiwum.mazovia.pl